

byl např. C. G. Carus a mnozí autoři pozdní antiky založili zcela zásadní převrat v novověkém pohlížení na člověka (Freud: „Jsme žiti neznámými, temnými silami...“). Skutečnost, že v člověku je kromě jeho vědomé záměrnosti (intencionality) ještě další, nevědomá (případně více takových), která může jít i zcela proti intencionalitě vědomé, byl pro přelom století zcela šokující a nezevšedněl zcela dodnes. (Krystalickým příkladem z literatury jsou třeba Karafiátovi Broučci, odůvodňující si své noční reje s lucerničkami tím, že svítí lidem. Protože však tak činí na místech odlehklých a lidé beztoho v noci spí, je už z kontextu knihy patrné, že je to zbytečné a motivace bude zřejmá jinde.) Nahlédnutí, že motivy lidského jednání mohou být i při úplně „upřímnosti“ zcela jiné, než má jednající za to, dávají pak možnost k aplikaci různých „zásvětních rozvrhů“ světa typu marxismu, freudismu, neodarwinismu a jiných vševysvětlujících koncepcí, jak bude ukázáno dále (zda to platí i pro zvířata, je obecně těžko říci, neboť nemají možnost nám o motivech svých počínů slovně poroferovat – zdá se však, že by toto pravidlo mohlo platit obecně). Celá věc však má jeden háček, neboť za každou rovinou motivace lze nalézt ještě jinou, hlubší, asi jako když odlupujeme slupky u cibule – lidská psychika je, stejně jako třeba výzkum subatomárního světa, „bez dna“ a tudíž nějaké zcela pevné, bazální roviny popisu.

Polarita lidské percepcie světa

Lidské vnímání má tendenci vnímat každý z aspektů nás obklopujícího světa (i sebe sama) podvojně, jako dvojici protikladů (typu dobrý x zlý, hmota x duch, pokrokový x reakční, užitečný x škodlivý, zděděný x naučený, horký x studený atd.). Tyto „protiklady“ jsou prožívány jako kvalitativně různé a mají proto tradičně i rozdílná jména a jsou pokládány za cosi neslučitelného, zcela a úplně opačného.

V archaických evropských jazycích a zejména v čínštině je však řada příkladů, kdy jedno slovo původně označovalo oba konce téhož polárního páru: lat. *altus* – vysoký i hluboký, *praestigium* – mámení i proslulost, *imago* – obraz i vzor, řec. *farmakon* – jed i lék, *hagios* – svatý i ohavný, angl. *apparent* – jevný i domnělý, *virtual* – opravdový i zdánlivý, či alespoň dobře patrný tentýž kořen; lat. *clamare* – křičet, *clame* – hlas (někdy se též slovní kořen dostává v různých jazycích v různém významu – lat. *hostis* – nepřítel, č. host; rus. *zapómnit* – zapamatovat si, *užásnyj* – strašlivý) atd. Časté je i spojení zcela protikladných slov, které se nakonec přikloní k jednomu z obou významů:

angl. *without* (s + bez), něm. *allein* (vše + jeden), sám, čes. strašně krásný atd.; blíže např. Freud (1910) ve své práci *Vom Gegensinn der Urworte*.

Polární protiklady vyvolávají rovněž zcela opačné emocionální reakce, se snahou se k jednomu z protikladů přimknout a prohlásit jej za žádoucí, správný či „dobrý“ a druhý pocítoval jako nežádoucí, odpudivý, hodný vyhubení či potlačení. Zejména dětinská mysl takto postupuje a jinak svět vnímat ani neumí, ale i ve světě dospělých, kde toto rozlišení zakládá „hodnotový systém“, je naznačený způsob vnímání světa zcela běžný a pro určitou kulturu či sociální skupinu většinou fixně daný. Jednou z charakteristických fází rané intelektuality (tzv. „mudrcké“ stadium kultur) je uvědomění si tohoto „tajemného“ propojení protikladů a jejich vyrůstání jeden z druhého (výroky typu „Dionýsos a Hádes je tentýž“). Polární rozlišování různých aspektů světa pojmovými páry není zavádějící samo o sobě, naopak, přispívá k diferencovanosti našeho vztahu ke světu a naší schopnosti rozlišování a odpovídá i našemu rozdílnému kvalitativnímu prožívání obou složek téže dimenze. Kamenem úrazu se však stává v okamžiku, kdy podceníme vznik těchto polárních kategorií naším vnímáním a naším rozvrháváním pojmů a pokládáme je za světu imanentní a naprosto protikladně rozdílné (vzhledem k tomu, že v průběhu civilizačního procesu infantilních aspektů člověka neubývá, ale v procesu permanentní neotenizace naopak přibývá, jak bude zmíněno dále, se nebezpečí této dezinterpretace světa s mírou „civilizovanosti“ nezmenšuje, nýbrž naopak spíše roste). I filosofie a její způsob práce k tomuto procesu podstatně přispívá. Často bývá zvykem jednomu z těchto polárních pojmů přisoudit ontologický status a pomocí něj vysvětlovat ten druhý jako odvozený nějakou transformací či nedostatkem prvního (zlo jako nedostatek dobra – *privatio boni* v teologických školách navazujících na Platóna, altruismus jako rafinovanou transformaci egoismu v sociobiologii atd.; některé z těchto koncepcí pronikly i do klasické fyziky – popis chladu jakožto nedostatku tepla, tj. rychlosti pohybu molekul pěkně vynikne na fenoménu mrazivého větru – to do nás příliš rychle narážejí pomalé molekuly). Toto počínání je v zásadě absurdní a je těžko pochopit jeho přitažlivost, neboť jednak by popis bylo možno vždy i obrátit, jednak mají ontologický statut vždy obě součásti polárního páru, neboť jsou obě „plnoprávnými“ součástmi světa (pouze nedisponujeme většinou slovy, popř. tato už zanikla, která by zahrnovala obě polaritu do sebe, třeba „egoaltruismus“, asi jako pojem „bankovní operace“ zahrnuje ukládání na účty i vybírání z nich, což se jeví být činností zcela protikladnou). Otázky po primárnosti jednoho či druhého člena pojmového páru jsou sice většinou emocionálně vnímány jako mimořádně lákavé, zásadní a hodné definitivního rozřešení (Je člověk svou podstatou dobrý nebo zlý? Egoistický či altruistický? Náchylný k práci či

zábavě? Je primární hmota či duch? Je primární ekonomická základna či kulturní nadstavba? Je kultura totožná s přírodou či od ní zcela rozdílná? Je člověk produktem dědičnosti nebo výchovy? Je člověk zvíře jako všechna ostatní či je bytostně jiný? Atd. – jedná se o typ tázání jaksi „pubertální“). Jde však o paolázky, na které není jednoznačná odpověď, která by byla adekvátní stavu věci (ale pouze ve stylu „jak kdy“, „jak v čem“, „částečně“, „vzájemně se podmiňují“ atd.) a pokud se jednoznačná odpověď objeví, není odpovědí, ale počátkem ideologie, která zakládá nový rozvrh zacházení se světem a společností, nikoli snad jejich lepší pochopení (odpovíme-li si na otázku, co je smyslem českých dějin, že válka Čechů s Němci, implikuje to náplň naší politiky na dalších padesát let). Otázky umožňující smysluplnou a jednoznačnou odpověď (Jaký je areál rozšíření stehlíka? Jaký je bod tání cínu? Kdy se objevil gotický sloh?) jsou naopak pocíťovány méně existenciálně, jako cosi doplňujícího a z poznávacího hlediska méněcenného (zatímco opakem takovýchto „malých pravd“ je omyl, opakem „velkých pravd“ je „velká pravda“ jiná, konkurenční).

Vzhledem k polárnímu charakteru našeho vnímání světa je člověk ve svém praktickém životě nucen činit vědomá rozhodnutí mezi dvěma alternativami, přičemž je zřejmé, že příkloněním se k jedné alternativě ve většinou natrvalo uzavírají možnosti té druhé (některé případy umožňují řešení graduální, jiné však ne – do Ameriky nelze trochu odjet a trochu zůstat v Evropě). Ne náhodou vybavila lidová obraznost Ďábla četnými poukazy na „rozdvoujenost“ – vidle, rohy, rozeklaná kopyta, „hadí“ jazyk – je to právě polární vnímání světa a z něho plynoucí svoboda volby či nutnost rozhodování, co je základním zdrojem našich obtíží, co ale zakládá i lidství jako takové (známý obraz Adama, Evy a hada pod stromem poznání „dobrého i zlého“). Tato rubová strana lidské svobody (hezky to vyjadřuje německé úsloví *Wer hat Wahl, der hat Qual*) vede k tendenci „ostrá“ rozhodnutí minimalizovat a nechávat je provést buď losem či obdobnou stochastickou metodou (volby v demokratických zemích) či jinou osobou, která je do případu jen minimálně involvovaná, jeho účastníky nezná a usuzuje jen z formálních náležitostí – požadavek nepodjatosti soudců (ne náhodou se úsudek a rozsudek jmenují ve většině jazyků stejně nebo podobně – např. něm. *Urteil*). Výsledky „polárního“ uvažování jsou začasťe spíše prostředkem útlaku a manipulace nežli poznávání a nelze v nich přehlédnout hrozivý podtón („Chci slyšet objektivní fakta, ne subjektivní tlachání.“ „Buď je to pokrokové proletářské dílo, nebo reakční buržoazní žvást.“ atd.). To, co je z věcných důvodů důležité v administrativě a je většinou spojeno s vědomím určitého násilí na skutečnosti (stavební povolení nelze vydat i nevydat, byť část důvodů mluví pro a část proti), naprosto není nezbytné v „poznání pro poznání“, kde je nutno uvědomovat si i druhý aspekt věci a nepomíjet jej (zajímavým i abstrózním příkladem v tomto směru je administrativní

vyhlašování církevních dogmat ve věroučných sporech – i tam ovšem bývá přijaté dogma většinou intermediární povahy mezi dvěma myslitelnými extrémami). Pochopitelně jsou poznání a akceschopnost v nepřímé úměře a radikální akci vyvolá jen úplné zanedbání druhého konce polárního páru – třeba přesvědčení o radikální přednosti kolektivního vlastnictví před osobním či nadřazenosti jedné rasy nad druhou (oproti evropské tradici, která vždy vyostřování polárního myšlení přála, měl Dálný Východ spíše koncepci vyrovnávání protikladů – když bylo v provincii příliš lupičů, nechal je správce hubit, bylo-li jich tam příliš málo, nějaké tam nasadil – evropská touha po ekologické rovnováze je jedna z mála okcidentálních myšlenek tohoto typu; to, že rovnováha je lepší než nestabilní stavy, je samozřejmě v posledku věcí víry). Lidská činnost navíc od svého počátku přispívá ke vzniku rozhraní, polárních dichotomií a napětí na nich (příroda x kultura, zemědělská krajina x divočina, ale třeba i metalurgie a další klasická technologie), novověká vědotechnika toto dichotomické odseparovávání a vznik napětí na rozhraní provádí naveliko a v dřívě nebývalé míře (např. elektrické články či tepelné stroje jsou toho pěkným příkladem, byť jedním z tisíců – v tomto bodě se pozoruhodně stýká myšlení technické – propojení ohně a vody v parním stroji – a archaické, spojující třeba posvátný předmět s opovrhovaným za čeromagickými účely. Tomu napomáhá i výrazné „polární“ myšlení v tzv. „humanitních“ vědách, vedoucí i k nejrůznějším separacím společenským (třeba tvorba novodobých národů, zemí „socialistického tábora“, ale i feminismus aj.). Je nabíledni, že polární myšlení, spojené navíc s emocionálně-hodnotitelskými tendencemi, vede k paradoxům, kdy neustálým přizíváním jednoho polárního konce páru vyvoláváme kdesi ve skrytu růst toho druhého, který se na nás odkudsi ze zálohy vrhne jako šelma ze stromu (po desetiletích intenzivní komunistické výchovy převážila touha po „kapitalismu“, jezuité kdysi odchovali osvícence, ti romantiky, ti opět kritické realisty atd. – takovéto pulzování na nejrůznějších rovinách je pro svět cosi typického a rytmy typu systola-diastola, nádech-výdech atd. jsou od živého světa neodmyslitelné, stejně jako cyklicity; ty jsou ostatně typické i pro svět neživý, třeba i nebeských těles). Většina lidských snah „polárně“ motivovaných má v posledku opačné důsledky, než se zamýšlelo – intenzivní hubení plevelů vede ke zvýšení jejich zdatnosti, zejména v odolnosti proti herbicidům; touha po osvobození pracujících vedla v Sovětském svazu k jejich největšímu ujařmení a vykořisťování všech dob, touha inkvizice radikálně zúčtovat s ďáblem na svět „dábelsství“ v otevřené formě teprve zavedla atd.). K těmž výsledku se lze dobrat často naprosto protichůdnými cestami – spáleníny a omrzliny jsou namnoze těžko k rozeznání, obdobného medicínského účinku lze někdy dosáhnout farmakologicky i chirurgicky, popř. psychoterapeuticky, přísný ochranný režim rezervací nezřídka vede k vyhynutí

chráněných druhů, padesát let podpory filosofie v poválečném Rakousku a padesát let jejího potlačování v Čechách vedly téměř ke stejnému výsledku atd. Každý děj či stav už v sobě nese zárodky děje či stavu opačného, jak je pěkně znázorněno na známém čínském diagramu propletení principů jin a jang (Jung nazývá toto povstávání jednoho protikladu z druhého enantiodromií, prolíběžností) – např. rodičovská péče o děti nese kromě sebeobětující lásky i laké stopu týrání a destrukce, které ale běžně nebývají tak velké, aby dítě jakž-takž nevyrostlo. Tyto zdánlivé paradoxy, do nichž se při bližším poznávání světa nutně dostáváme (známé jsou zejména v subatomární fyzice), nejsou až tak výpovědí o paradoxnosti světa jako takového, ale spíše o paradoxnosti pojmového a myšlenkového aparátu, kterým se jej snažíme zmocnit. Svět pochopitelně není problematický ve své podstatě, ale problematičnost do něj vnášíme svým interpretačním aparátem (vrabec má zajisté strach z krahujce a „problémy“ se svými spoluvrabci, ale „problém“ speciace či mechaniky ptáčího letu je zajisté problém náš).

Jung a samozřejmě celá řada starších myslitelů pokládali za žádoucí zahrnutí obou „konců“ téže polarity v jednom člověku, stav zvaný coniunctio oppositorum, spojení protikladů. Je to samozřejmě stav vedoucí spíše k „moudrosti“, byť dynamiku nevylučující, nežli k velké akceschopnosti (naopak duševní fixace na jeden pól vede nutně ke zklamání, ne-li zoufalství: tak vzorně a bez hříchu jsem žil a přece ..., tak jsem ji měl rád a ona ..., tak jsem byl opatrný a přesto ...). Jednostranná fixace, např. na prodloužení života bez ohledu na jeho kvalitu, je jedním z kamenů úrazu současné západní medicíny, nenahlížejí, že smrt k životu patří a je jeho nutným vyústěním.

V okcidentální praxi bývá častější než setkání obou polarit v jednom člověku jejich sjednocení v rámci celé společnosti – různé politické strany či jiná ideologicko-náboženská uskupení si uzurpují vždy jeden konec polárního páru a jejich pracným handrkováním povstává chod státu (lid se pak diví, když se protiklady ukáží nakonec jen jako zdánlivé – obraz některých heretických křesťanských a islámských sekt, zpodobňujících Boha a Dávla v družné zábavě u vína či kávy, jak s pobavením pozorují svět, tento aspekt sociálního života pěkně odzrcadloval už dávno).^{*} Pro společnost, která se bytostně upsala silně polárnímu způsobu myšlení, se ostatně jiný typ vlády nežli parlamentní demokracie ani nehodí – diktatura jednotlivce či malé skupiny by nutně rovnováhu vychýlila příliš daleko (konfrontací polárně extrémistických stanovisek také povstávají masmediální „diskuse“

^{*} I sledování podzimního honu na zajíce by vedlo naivního pozorovatele k domněnce, že myslivci usilují o jejich naprosté zničení – jak se pak podiví, uvidí-li, jak je v zimě s velkou námahou příkrmují (ostatně nejlepší hajní se rekrutují z „ochočených“ pytláků, řada policejních sborů byla založena „ochočenými“ zločinci, nejeden psychiatr je v posledku zaléčeným a dovozělaným pacientem: i různé jméno a vzájemný antagonismus psů a vlků nedává znát, že jsou téhož původu).

v nové době – něco méně polárně vyostřeného má v rámci nich jen minimální šanci na zohlednění). Proto se nutně demokratický model jen obtížně uplatňuje v zemích s výrazně jinou než evropskou tradicí – ne že by tyto byly tak výrazně lepší, ale mají problémy jiného typu (asijská schopnost obsáhnout obě polarity současně se Evropánům jeví často jako asijská lstivost a nevyočitatelnost, zejména proto, že v Evropě bývá tradičně pokládáno za ctnost myslet a jednat bez ohledu na okolnosti stále stejně). Indická či aztécká božstva měla často více různých aspektů podle polárních párů, třeba ničitelkou a tvořitelkou či laskavou a hněvivou podobu – tento pohled, reálnému světu ostatně bližší, byl vlastní většině náboženských systémů myšlení a původně zcela nemjel ani Evropu a Blízký Východ („černý“ Apollón jakožto původce moru a dalších epidemií). Tváří v tvář této „paradoxnosti“ světa, kterou si uvědomovali nejen fyzici, ale i autoři mající zkušenost s psychologií náboženství (Tertullianovo: *Credo, quia absurdum*, súfijské výroky typu „Dokud nepomine mešita i medresa, dokud si víra a nevěra nebudou rovny, nenastane pravá vláda islámu“ atd.), se jeví absurdním požadavek na logickou konzistenci celého myšlenkového systému, zejména, pokud se jedná o zákon sporu. („Rozumnost“ pohledu na svět ostatně nespočívá v mechanické aplikaci logických formulí – spánek rozumu skutečně plodí obludy zcela ve stylu Goyových leptů, ale inteligence spočívá spíše ve smysluplném propojení intelektu a emocionality.) Reálně jsoucí a fungující systémy (kromě ryze mechanických) logicky inkonzistentní většinou jsou – stát podporuje genetický výzkum člověka a na jedné straně „věří“ v jeho determinaci dědičností, na druhé straně jej volá k odpovědnosti a trestá, jako by měl svobodnou vůli. Mistr v chápání úskalí polárních výpovědí o světě, Hérakleitos z Efezu, vždy uváděl ke každému výroku i výrok protichůdný a byl přesvědčen, že mudrcem je má v myslí podržet oba, byť se tím stane neschopným praktických jednání (Orwellův obyvatel Oceánie naopak v rámci „*doublethinku*“ měl obě protichůdné „pravdy“ udržovat v myslí proto, aby byl schopný všeho). Pokud se nezabýdlíme v paradoxech, je reálné nebezpečí, že se paradoxa zabydlí v nás. Cílem samozřejmě není se od polárního myšlení a jednání zcela oprostit, protože to nelze a nebylo by to ani zcela účelné (tam, kde není polární napětí, není ani kreativita, proliferace a tvorba nového, ať už na tělesné či duševní rovině, ale pouze prázdnota, vyvanutí, byť snad v buddhistickém smyslu blažená), ale je dobře si být polární povahy našeho pocílování světa a zacházení s ním vědom a tím celou záležitost držet v příslušných mezích, abychom byli schopni náhledu celku i bytostného propojení polárních pojmů a jejich vyrůstání ze sebe navzájem. Obecně vzato je lépe poznat a akceptovat běh světa tak, jak probíhá, neboť to odpovídá dospělému vztahování se k němu na rozdíl od dětské snahy vše radikálně zreformovat a přetvořit bez ohledu na celkový kontext (jako má ke každému tvrze-

ní jistou platnost i tvrzení opačné, nelze jej zde nezmínit: je zajisté výrazem pošetilosti přát si oproti *statu quo*, aby mufloni byli krotcí a ne divoci a měli dlouhou a dobře sprádatelnou srst místo své přirozené krátké – bez této dětinskosti by nikdy nebylo domácích ovcí, ale je to energeticky náročné – je nutné je hlídat, stříhat, hubit vlky atd. – energie, která je potřebná na propagandistickou mašinérii nutnou k překřičení obtíží vzniklých z radikálního nepochopení člověka a světa je tak velká, že se to nevyplatí a vymstí). Obecně vzato je nejen novověká věda, ale i většina evropské filosofie, teologie a etiky „unipolární“ – takovéto systémy jsou jaksi „více pojištěné“, ale také jednosměrnější, těžkopádnější a zjednáávají „pořádek“ za cenu izolace a neživotnosti celého systému, který ovšem umožňuje bezproblémově soudit, hodnotit, odlišovat „dobré a zlé“ a prakticky manipulovat. V rámci novověkého myšlení jsou právě „bipolární“ systémy, mající obě polaritě za stejně konstitutivní, relativně vzácné (např. Jungova psychologie; hegelovsko – marxovská dialektika je bipolární jen formálně) – takovéto systémy jsou živější a flexibilnější, ale zároveň ztěžují hodnotící soudzení – a jsou jakýmsi způsobem „propastné“. Ze dvou polarit je snad „lepší“ ta, ze které lze reflektovat tu druhou, třeba život oproti smrti či bdění proti spánku.

Slova a věci

Tato parafráze názvu známé Foucaultovy knihy by měla předznamenávat několik poznámek o fenoménu jazyka a jeho roli ve vztahování se člověka k lidskému i mimolidskému světu. Tato kapitola by neměla suplovat úvod do lingvistiky a filosofie jazyka, které najde český čtenář jinde (např. Saussure, 1916; Černý, 1996; Budil, 1995). Není pochyby o tom, že užívání jazyka, či alespoň jeho obrovská kvantitativní převaha nad jinými typy vztahování se ke světu, jsou lidským specifíkem oproti zvířatům. Ne že by tato představovala tak zcela „němá tvář“, jak by to rády viděly zejména některé filosofické školy, ale přesto je mezi jazyky zvířat a člověka značný rozdíl. Ten je nejen kvantitativní (vyvinuté lidské jazyky mají kolem 50 000 slov, i ty nejjednodušší alespoň 2 000), ale i kvalitativní – zvířecím jazykům schází tak důkladné členění, jako má lidský (tzv. dvojí artikulace), jen výjimečně (např. tance včel) mohou referovat o věcech momentálně nepřítomných a schází jim schopnost narativity, tj. líčit delší a komplikovanější děje, zejména minulé. Tím se výrazně omezuje i možnost tradice a omezuje se spíše na napodobení. Navzdory tomu, že většina lidských kultur na existenci zvířecích jazyků analogních lidským věřila (arabská tradice nepochy-

bovala o tom, že zvířata mají vlastní řeč, kterou komunikují po způsobu lidí, vzývají v ní Alláha a tento jazyk je pro výjimečně obdařené lidi i naučitelný – ostatně i jiné lidské jazyky jsou obtížné), je hlavním úkolem zvířecích jazyků vyjadřování emocí a zajišťování sociální soudržnosti skupiny (tak je tomu ostatně i u lidí, drtivá většina řeči zahrnuje sociální interakce typu nezávazného klábosení a informování jiných o vlastních emočních tenzích – sdělná úloha jazyka je užívána zřídka a třeba u lovecko-sběračských národů prakticky nikdy k pracovním instrukcím – výrobní dovednosti se učí odkoukáváním, zatímco komunikace při nich má většinou charakter přetřásání kmenových klepů – Eibl-Eibesfeldt, 1984). Sdělné rysy zvířecích jazyků mohou být sice dosti precizní typu „nebezpečí ve vzduchu“, „pomalu půjdeme a budeme se pást“, „bohatý zdroj nektaru pět set metrů na jihovýchod“, ale postrádají, jak už bylo uvedeno, schopnost vytvořit příběh. Zajímavé jsou výsledky osvojení si lidských jazyků ze strany zvířat. Nejdále jsou v tomto smyslu známé schopnosti mnohých ptáků, zejména špačků (*Sturnus*, *Acridotheres*), havranovitých a papoušků (nejlépe rody *Psittacus* a *Amazona*), ale i některých zcela neočekávatelných, např. bažantů (Ruplinger, 1975). Jejich napodobování lidského hlasu nemá jen povahu bezmyšlenkovitého opakování, ale u nejlepších mluvčích, zejména papoušků žaků a amazoňanů, má povahu „vhodných“ komentářů ke světu kolem (volání „haló!“ do telefonního sluchátka, „dobré ráno“ a „dobrý večer“ v příslušnou denní dobu, dotaz „chceš oříšek?“ při jeho nabídnutí atd.). Nedá se říci, že by tedy ptáci mluveným slovům „nerozuměli“, ale používají je ke komunikaci bez vlastní invence ve stylu reakcí na spatřené či zaslechnuté podněty (speciálně trénovaní žakové dokázali správně pojmenovat i počet, tvar a barvu ukázaných předmětů), bez větší snahy o vyjádření vlastních názorů či přání. Pojem „papouškování“ jakožto „vhodného“ opakování bez vlastního angažmá jen za účelem komunikace, např. při zkouškách, je tedy zcela příléhavý. Odtud i obrovská obliba papoušků od antických dob, neboť dovedou tento, pro mnohé žádoucí, rys lidské komunikace prezentovat v exotickém ptačím hávu (dobře mluvící papoušci znají i několik set slov a slovních spojení a jsou s člověkem schopni vést i „hovory“ tak asi ve stylu liturgických rezponzorií; komunikace s ptáky má však navzdory své podmanivosti i cosi přízračného, podtrhující jejich propastně jinou psychickou strukturu, nežli je naše).

Podstatně chudší je literatura o reprodukcí sloz ze strany savců, byť v literatuře jsou uváděny kazuistiky, týkající se některých šelem (psi, kočky), tuleňů a delfínů (Nikolskij, 1984, Richards, 1986, Ralls, Fiorelli & Gish, 1985 aj.). Je pozoruhodné, že primáti (v pokusech zejména šimpanzi) se poměrně snadno naučí posunkovou řeč pro hluchoněmé, skládání barevných žetonů s významem slov či komunikaci s počítačem, přičemž tyto schopnosti, spočívající v sestavování jednoduchých slovních spojení či vět na úrovni tří- či čtyřletých dětí

je oblíbená praktika dervíšských bratrstev), stejný důsledek má i prohlížení opakujících se kresebných vzorů typu arabesek. Hudba je vnímána pravou, „emotivní“ hemisférou mozku a spojení nejrůznějších emocí a nálad s hlasitostí, tempem, melodií atd., ať už v instrumentální hudbě, písni či mluvené řeči lze poměrně snadno vyjádřit a tabelovat (blíže např. Eibl-Eibesfeldt, 1984). Význam hudby pro regulaci duševních pochodů, lidské „vytemperování“ a získání kýženého „tonu“, napětí a vnitřní rytmicity, „mélů“, a tudíž i pro cíle terapeutické, je pochopitelně znám už od starověku. Pouze naprostý nedostatek hudebního talentu i vzdělání (tak jak začasť doprovázejí intelektuální typ zájmu o svět) autorovi brání, aby se tomuto z hlediska této knihy mimořádně relevantnímu tématu věnoval podrobněji.

Portmannův přínos v chápání živé přírody spočívá v zásadě v tom, že spatřuje, byl na jiné rovině nežli bývá obvyklé, analogii mezi člověkem a živými bytostmi, zejména pokud se týká jejich podílu na „subjektivitě“, kreativitě, autonomii a tvůrčí svobodě (jiné společnosti, třeba ještě středověké germánské právo, zvířatům právní subjektivitu přiznávaly – až do striktního zavedení římského práva v raném novověku se, jak známo, objevovaly soudní procesy proti zvířatům, ať už jednotlivé proti těm, která se nějak trestně prohřešila třeba zabitím člověka, či se nějak „vymkla z božského řádu“ – kohout, který údajně snesl vejce – či kolektivně proti myším, kobyilkám atd., a to se zachováním všech formálních zvyklostí, včetně takových detailů, jako bylo např. souzení myši v nepřítomnosti a oznámení rozsudku jakožto osobám nepřítomným jeho vyvěšením na „černém prkně“ soudní budovy – rozsudek vyzývající je k opuštění polí do 14 dnů byl ostatně mírný, neboť jedince nedospělé, přestárlé a gravidní od této povinnosti dispensoval – blíže třeba Lacassagne, 1882; po karteziánském obratu a převaze mechanistického nazírání se takovéto počínání začíná jevit absurdním – je těžkou soudit mixér za to, že nemixuje).

Uvědomění si této hluboké analogie může vést k šetrnějšímu vztahu k mimolidským živým jsovcům, neboť právě jeho opak je hlavním traumatem industriální civilizace. Zdůrazňuje i cenu jednotlivého jsovcu, nejen člověka, ale i řekněme houby či stromu a působí tak proti jinak velmi svůdné možnosti „zamilování se“ do abstrakt typu slov a pojmů či cen a peněz v ekonomickém smyslu. Rovněž umožňuje sofistikovanou a kulturní formou zohledňovat „amatérský“ typ obdivu vůči živým bytostem a brání rozpadu vztahu k nim na „tvrdou vědu“ a „zoofilii“ bez jakékoli mezípolohy. Portmannova „šetrná redukce“ zaujímá rozumně vyvážené stanovisko mezi oběma extrémami, které jsou podle zásady Orwellova doublethinku současnou společností současně – mezi spatřováním naprosté rozdílnosti mezi lidským a mimolidským světem novověkými humanitními naukami a většinou filosofických škol a jejich naprostým a bezvýhradným ztotožněním

sociobiologií – kdo má oči k vidění vidí, že člověk (a jeho svět) je bytostí svým způsobem výjimečná a zároveň legitimní součást „jednoho“ světa, včetně světa živého.

Příroda a kultura

Prakticky všechna lidská společenství vždy odlišovala lidský svět od mimolidského jako cosi svébytného a protikladně jiného. Celá řada lidských společenství nahlížela i z hlediska tělesného na člověka jako na něco nehotového, nedokonalého, co k dosažené plné lidsví potřebuje ještě různých zásahů do tělesné integrity, někdy tělo z hlediska funkčního vážně poškozujících. Mnoho společností provádělo např. rozmanité manipulace se zuby – barvení na černou či jinou „nepřirozenou“ barvu v některých kontextech proto, „aby nebyly jako zuby psů“, dále jejich inkrustace polodrahokamy, rozmanité sbrušování či vyřazení předních řezáků (např. u některých australských kmenů při mužské iniciaci). Velmi rozšířené byly i rozmanité deformace dosud měkkých dětských lebek bandážováním, a to ve smyslu oplošťování čela, popř. vytváření úzkých věžovitých hlav či „rohů“ při ponechání volného růstu *tubera parietalia*; v Evropě tento zvyk vymizel až počátkem železné éry. Zcela mysteriózním úkonem, v přítomné době už neprováděným, byly trepanace lebek, úspěšně vyhojované a často mnohonásobně opakované, známé z bronzové éry Evropy i četných dalších regionů, např. Peru; otázkou zůstává, zda účel byl „magický“, neurochirurgický, terapeutický pro proražení lebky či jaký jiný. Zcela specifickým fenoménem byly bandážováním a lámáním dosahované deformace ženských nohou v Číně, kde se počínaje dynastií Ming rozšířily z aristokratických vrstev postupně na celou populaci (Dálný Východ má i jinak zálibu v abstrazitách a mrzačících deformacích – bonsaje, závojnkatky, dlouhoocasí kohouti atd.). Tento zásah, znemožňující jinou chůzi nežli bolestivé cupitání po domě a jeho nejtěsnějším okolí, bývá někdy interpretován jako opatření garantující ženskou věrnost a zamezující cizoložství. Je dobře si uvědomit, že tím obrovský a lidnatý region přicházel *de facto* o půlku své pracovní síly a že chudému čínskému rolníkovi by zajisté byla vítanější pomoc v poli nežli než absolutní garance otcovství u všech potomků (motiv byl na vědomé úrovni estetický – miniaturní uměle získaná šlapadélka typu „zlatých lilí“ byla traktována jako „krásná“, přirozeně formované nohy jako „ošklivé“). [Na lidské počiny všeobecně, právě tak jako na živé organismy, nelze aplikovat „hokynářský koeficient“ v tom smyslu, jak jej objevil, snad pod kalvínským vlivem, raný novověký kapitalismus a promítl do přírody ve smyslu „maximalizace hmotného prospěchu“.

Ještě hýřivě plýtvané baroko vnímalo svět zcela jinak – obléhání Vídne Turky r. 1683 se na obou stranách podobalo spíše excesivní módní přehlídce s některými rysy vojenství – zcela „racionálně“ v tomto smyslu byla vedena až 1. světová válka. Ještě méně než u lidí toto pravidlo platí u mimolidských živých jsovcen.] Hojnou praktikou je rovněž obřízka, jejíž ženská varianta v severovýchodní Africe je otevřeným zmrzačením s následkem anorgasmie a rozšířenější mužská rozhodně není svou primární motivací zásahem „hygienickým“ (i v poušti, kde se denně vypije mnoho litrů vody, se vždy najde ten decilitr navíc; obecně islámské neustálé mytí a praní je na vodu i jinak neobyčejně náročné a vždy si ji najde). K „mírnějším“ zásahům do tělesné integrity patří tetuáže, nezřídka pokládané za základ „kulturnosti“ a u barevných ras spočívající v zásadě v plasticky vypuklých jízvách, a rozmanité perforace za účelem vkládání ozdob (ušní lalůčky, nos, rty atd.). Někdy bývají, zejména u nevousatých ras, odstranovány ojedinělé vousy, některé paraguayské kmeny si vytrhávají i řasy, aby jejich oči „nebyly jako oči pštrostů“ (o designu vlasů a vousů a jeho významu bude řeč později). Proces stávání se člověkem tedy s sebou zaostává nešl nutnost jakési „denaturace“, i fyzické. Vcelku samozřejmým přesvědčením ve většině kultur bylo i to, že člověk se plnohodnotným člověkem nerodí, ale teprve iniciací či výchovou stává (řec. pojem *paideia*) – i někteří biologové, např. Portmann, 1970, tento obraz plně sdílejí – lidská přirozenost jen tak sama o sobě není, ale teprve v procesu inkulturace se uskutečňuje (blíže Komárek, 1998a). Lidský svět potřebuje podle obecného přesvědčení neustálou péči, aby nedisipoval a dal se od přírodního vůbec rozlišit (oblíbené vždy byly historky, které popisovaly proces opačný – zpustnutí, zezvířetění, jako četné skutečné i dokreslované historie „vlčích dětí“ či příběhy typu Erbenova *Záhořova lože* či pověsti o sv. Onufriovi, kde oba v meditacích tak dlouho zůstávají v lesích, resp. na poušti, až se zcela pokryjí mechy, resp. srstí a jsou už coby lidé jen stěží poznatelní). Tento pocit se postupně zesiluje po neolitické zemědělské revoluci, kdy se (les) mění z čehosi kouzelného, ale v zásadě ambivalentního v děsivý a ohrožující prostor, temný a expandující na pracně vydobytá políčka, obydlí šelem, ohrožujících na bytí Karkulky i domácí zvířata (právě svět Grimmových pohádek ještě tento životní pocit velmi dobře zachycuje – spojení „volné“ přírody s nekontrolovanou divokostí a zlem bylo ostatně zajímavě zakotveno v germánském právu – kdo šel lesem a nezpíval si, mohl být bez varování usmrcen, neboť jeho úmysly byly zajisté temné). Toto vnímání světa se obráží v latinském termínu *cultura* (to, co má být pěstováno – původně výraz pro zemědělskou kulturní krajinu a její „kultury“, poté i pro civilizační jevy všeobecně). Slovo pochází ze slovesa *collo, collere, cultum* značící obývat, pěstovat, pečovat, též uctívat (odtud kult) – slovo *cultura* značí tedy to, co nevzniká přirozeně a samozřejmě, ale co vyžaduje péči

a čeho si je třeba vážit jako nesamozřejmého. Jako polárně opoziční slovo bylo chápáno *natura* (to, co má být zrozeno, to, co povstává přirozeně, rodí se – od *nasco, nascere, natum* – roditi se) – v zásadě se jednalo o latinský překlad řeckého slova *fysis* – příroda, přirozenost (i lidská – „jakou má národu?“). Příslušné řecké slovo je od kmene *fyó* – rostu, vzrůstám a do řádu *fysis* patří vše, co přirozeně vzniká a opět zaniká v celé proměnlivosti a hemživosti světa (polárním pojmem k *fysis* a přirozeným jsovcům – *fysei* byly v řeckém světě *nomoi* – jsovcna povstala konvencí, domluvou – zákony, zvyky a tradice, geometrická jsovcna, abstraktní pojmy – slovo se odvozuje od *nomos* – pastvina, vzhledem k tomu, že první zvykové konvence se týkaly „pastevního práva“; do řádu *fysis* nepatřily ani lidské výrobky, blíže např. Kratochvíl, 1994). Význam slova „kultura“ primárně coby označení kulturní, člověkem zemědělsky i jinak osvojené a zabydlené krajiny se hezky odráží třeba v Sádlových studiích o krajině jakožto svébytném útvaru se silnými prvky autonomie a seberegulace a zejména v jeho studii o krajině korejské (v Koreji je typický ostrý předěl mezi lesní „pustinou“ a zcela racionálně obhospodařovanou „kulturní“ krajinou s téměř obsedantním zemědělským využíváním a obděláváním do poslední píďe). Sádlo (1994 a ústní sdělení) ukazuje kulturní krajinu jako jeden z výrazů „kolektivního nevědomí národa“ – zatímco racionality a geometrismus musely být v novověké Evropě vědomě zaváděny, v Asii (a dodejme i ve starém Peru) byly a jsou jaksi součástí „nevědomého“ vybavení i zcela nevzdělaných venkovanů, jaksi „zabudovány v hardveru“ a na vědomé rovině se prakticky nevyvíjejí – pouze krajina a další počiny jsou jejich praktickým „zhmotněním“. Krajiny, které jsou člověkem vnímány jako „půvabné“ či „harmonické“, představují v drtivé většině staré kulturní regiony s pomalu rostlým prolínáním lidských a mimolidských složek (Třeboňsko, Dalmácie). Krajiny beze stop lidského vlivu, třeba severské lesy v Kanadě či některé nedotčené pralesní či pouštní regiony působí na člověka, který není právě nadšeným ochranářem, cize a jsou vnímány jako pustina, oproti mozaice kulturní krajiny zcela monotónní (řekněme naše krajina, původně v drtivé většině povahy listnatého lesa, má díky činnosti člověka areály tajgové – jehličnatý les, stepní – pole, lesostepní – ovocné sady, zahrady a okrajové zóny a jezerní – rybníky, k tomu ještě zbytky původních stanovišť močálovitých, rašeliníšť a nečetných skalních stepí. Podnes vidíme obrovský rozdíl mezi zeměmi bývalého rakouského mocnářství, kde kombinace monopolu šlechty na lov zvěře a terezíanského lesního zákona vytvořila podobu krajiny tak, jak ji známe a jinými regiony – v Osmanské říši, kde kácení lesů i lov byly relativně velmi volné (kromě sultánových revírů), jsou dnes lesy a velká zvířata jen na zcela odlehklých místech. Poněkud cize působí krajiny zcela kultivované, třeba holandská, vypadající jako velkoplošná extenze domovní zahrady, či dokonce zcela monotónní velkoplochy ku-

kuřice a pšenice amerického Středozápadu. Zdá se, že člověk je svým dědičně daným psychickým vyladěním vázán na krajiny „savanové“ povahy s jednotlivými stromy, snad jako dědictví svého afrického původu v dávné minulosti (významnou roli hraje i lidská „fytofilie“ záliba v zelených i kvetoucích rostlinách, u primáta rovněž očekávatelná – poušť či velmi suchá step sice představují krajiny s příděchem „sobody“, ale vhodná spíše tak k občasným meditacím, mystickým cvičením a odvratu od světa, nežli k nalezení trvalého zálibení; Arabové sice nazývají poušť „zahradou Alláhovou“, ale zároveň byla Prorokovou oblíbenou barvou živá zelen).

Od pradávna do doby zcela nedávné to byly statky kulturní, které se pokládaly za to podstatné, o co jde, co je cenné a hodné všemožné péče. Dobrým příkladem byl třeba evropský středověk, éra, která jistě neměla problémy s velkoplošnou devastací životního prostředí, ale měla pro mimolidský svět jen velmi málo smyslu (byl si už činila problém např. z toho, zda není nemorální vytěžovat rudná ložiska, i když věřila, že se pomalu obnovují). To, co převažuje, je zákonitě pokládáno za to méně hodnotné, je toho jaksi dost. Zatímco úponky živé přírody samovolně bujivě prorůstaly až ke klášterní zdi, bylo nutno např. Aristotelovu Logiku pracně opisovat a opatrovat jako kulturní poklad (navíc zde byla veliká úcta k autoritám a minulosti a z ní plynoucí jistota, že co z kulturního dědictví přijde vniveč, už se znovu neobjeví). Středověké dítě by si k jmeninám jistě nepřálo výlet do lesa či nějaké zvíře (snad s výjimkou „prestižních“ domácích), ale nějaký umělý (ve slově umělý se podnes zračí původní význam zakotvený uměním, dovedností, pejorativní význam ve smyslu „nepravý, syntetický“ přišel až mnohem později – z hlediska „materialismu“ je výraz „umělá hmota“ nejhrubším rouháním) výrobek typu nože, pentle či svatého obrázku (obdobná „nouze“ byla i o jiné civilizační jevy – dostat jablko lepší kulturní sorty, moci si poslechnout kázání či hudebníky bylo víceméně slavnostním okamžikem – jen chudý řemeslník ve své dílně, který na pištce či harfenisty neměl, se nechával povyrazet zpěvem ptáka v kleci). „Pustá“ místa, typu třeba vrcholových partií Alp, nebyla prakticky vůbec navštěvována (většina vrcholů byla slezena až v 18. století), pro krásu člověkem neovlivněných krajín nebyla ani stopa smyslu – kromě novověku měla estetické zálibení na podobných krajinných partiích, třeba horských panoramatech, v zásadě jen pozdní antika a pak kultury Dálného Východu. I středověk měl samozřejmě smysl pro půvaby zvířat a zábavu s nimi, ale jednalo se prakticky jen o domestikanty (koně, psy) či jedince ochočené (sokolníci, dravci, krkavci, opice atd.), i pro okrasné rostliny typu růží či rozmanitých aromatických bylin, ale středověká i renesanční zahrada (a ještě i zahrada barokní či osvícenská a též zahrady islámské) působí spíše jako učebnice geometrie zdůrazněním své ne-přirozenosti, kulturnosti a bytostní jinakosti, nežli jaká je djivočina (islámské zahrady navíc ze stejného důvodu oplývají „přyt-

vavým“ množstvím a rozvedením vody). Není vcelku divu, že „francouzský“ park s přesně zastřiženými stromy a ornamentálními záhonky (dodnes zakonzervovaný třeba ve Versailles či Schönbrunnu) ustoupil v 18. století náhle parku anglickému, v zásadě „kulturně lesostepi“. Teprve ve druhé polovině 18. století se ve Francii, tehdy nejkultivovanější evropské zemi, poprvé v dějinách objevuje, zejména v souvislosti s činností J. J. Rousseaua (1712–1778), představa, že kultura je čímsi deformujícím, zahlcujícím, falešným, znetvořujícím lidskou přirozenost, čemu je nutno dát určité hranice a postavit se v zásadě proti (jedná se v podstatě o zmodernizovanou ozvu archetypické představy o původním „zlatém“ věku harmonie člověka s přírodou, kdy nebylo těžké práce, svárů, falše a moci jedněch nad jinými, ale lidé dosud fungovali ve stavu „původní“ nevinnosti – tento motiv se odzrcadluje v první kapitole Geneze stejně jako v Ovidiových *Metamorfózách*, Kolumbových dopisech z Karibiku či Bougainvillový zprávy o cestě na Tahiti; prozíravější jedinci, např. gnostik Basileides či později ořité, viděli v „utržení ovoce ze stromu poznání“ a vydělení se člověka ze samozřejmého běhu přírodních jevů hodnotu, která je sice lemována strastmi, ale v zásadě stála za to). Jakmile začíná raná industrializace vážně poškozovat nejen mimolidský svět, ale za jistou hranici ohýbat i lidskou přirozenost, začínají se ozývat hlasy po záchraně „původního“, „přirozeného“, „nedotčeného“ světa a k němu se upírá všeobecná pozornost, jejíž upření je ovšem zhusta předzvěstí zániku toho, na co se upřela – ohrožený „statek“ se stává jejím středem a to jej teprve definitivně dorazí. Zdá se, že signálem k tomuto hnutí, známému obecně jako romantismus (cca 1790–1850) bylo spíše přepínání lidské přirozenosti, nežli poškozování vnějšího světa (toho lze dosáhnout i prostředky předindustriálními – kombinace vypalování lesů a uhlířství s lesní pastvou dovedou převrátit celé regiony v polopoušť a odlesnění Mediteránu bylo velmi pokročilé už v antice, jak zmiňují už Platón a Plinius Maior – raná industrializace poškozovala živý svět mnohem méně, o to více však člověka). Snaha po „šetrném“ nakládání s mimolidskou přírodou zde šla ruku v ruce s obdobně ochránářskými snahami vůči památkám a lidové tradici (ještě osvícenství josefínského typu bez skupulí rozprodávalo klášterní knihovny na balící papír a revoluční Paříž stihla několik zchátralých gotických katedrál coby nepotřebné barabizny beztoho spjaté jen s pověrami; před Herderovým vystoupením rovněž nikoho nenapadlo, že to, co si vyprávějí či zpívají sedláci kdesi v podhorských chatrčích by mohlo mít nějakou cenu a stálo za poslech a zaznamenání – blíže k tomu v pojednání o folklóru). Zároveň velmi sílí i smysl pro jiné doby (středověk) či minulé kulturní nebo geologické éry (vznik a rozvoj archeologie a paleontologie), v zásadě smysl pro svébytnost jevů a její cenu. Není v zásadě cílem této knihy zde dále vyčerpávajícím způsobem popisovat dějiny té větve evropského myšlení, která spatřila v civilizaci „vřed na rváři planety“ a posléze vyústila v environmen-

talismus jako politické hnutí. Je ostatně typické, že tato koncepce se vyskytla v kultuře s akcentovaným „polárním“ myšlením – v myšlení řekněme Číny dichotomie příroda-kultura vůbec nevzniká – jako v každé „kosmické“ říši byl čínský císař nejen císařem Chanů, Mandžů a dalších národností, ale i lesů v údolí Amuru či ryb v Žlutém moři – byl prostě „ředitelem Všemohíra“ s popisem práce formulovaným jako „zajišťování harmonie nebe a země“ – v takovémto myšlenkovém rozvrhu představa protichůdnosti přírody a kultury vůbec vzniknout nemůže. Máme-li se k problematice vyjádřit v našich oblíbených pojmech, bylo by asi nejvýstižnější říci, že kultura je „pokračováním přírody jinými prostředky“ a oba procesy jsou hluboce analogické, nicméně ne zcela totožné. Klasická evropská dichotomie příroda proti kultuře (či naopak) je hrubým nepochopením jednoty světa a místa člověka v něm, neboť je bytostnou součástí živého světa a jeho legitimním členem. Zároveň už ovšem z toho, že takováto pojmová dichotomie vůbec mohla vzniknout, je nutno odmítnout prostou adekvaci mezi kulturním a přírodním světem, tak jak ji v akcentované formě provádí např. sociobiologie (plži si otázku po vztahu přírody a kultury nekladou, protože prostě nemohou). Rozmanitá, sociobiologií mimořádně milá schémata, nejsou ve vztahu k lidské společnosti až tak neexistentní (v jakýchsi spodních proudech je jejich latentní přítomnost cítit – mnohá venkovská babka jedná jako Wilsonova žačka), jako spíš nekulturní a nekulturotvorná. Lidská kultura a lidský svět jsou z jistého hlediska *opus contra naturam*, ale jen do určité míry. „Kardinální“ otázka po bytostné odlišnosti či úplné identitě lidské kultury s přírodou je klasickou „patotázkou“, kdy odpověď není ani tak výrazem poznání, ale budoucích ideologicko-politických orientací a implikací. Proto se jedná při probírání této problematiky mnohem více o otázku „věrovyznání“ a „pravověrnosti“, nežli čeho jiného. Není vcelku divné, že environmentální hnutí vykazuje parareligiózní rysy a řada jeho členů skrytě touží i po mučednictví, byť asi ne úplném; ochrana a šetření přírodních zdrojů a lovné zvíře měla u lovecko-sběračských národů vždy povahu náboženských záповeří, tabuových zákazů. Je nějakým způsobem jisté, že prolifera-tivní bujivost lidského světa přírodu jakýmsi způsobem utlačuje – dalo by se říci, že jakoby vydání jedné každé pestré poštovní známky doprovázelo zmizení jednoho motýla a jednoho každého kompaktního disku umlknutí jedné cikády. Pohlížet na mimolidskou přírodu jako na „sub-strát bez ceny“, jak tak činí novověké ekonomické teorie (květina nená hodnotu na louce, ale až v květinářství, a to rovnou nákladům na utr-žení a přinesení člověkem) je barbarství, stejné barbarství je ovšem lidskému světu hodnotu odeprít a tu vidět pouze ve světě znovu zrestituovaných hvozdů se zubry a vlky. Člověk je v zásadě jediným tvorem, který je schopen zpochybnit sebe sama a to je jeden ze základů jeho obrovského úspěchu, kulturních a myšlenkových inovací – zcela radikální sebenenávist je však cosi v živém světě neobvyklého. [Je ostatně

zajímavé, jak protilehlé aspekty ve vztahu k „přírodě“ jednotlivé epo-chy akcentovaly – třeba antika viděla v přírodě především laskavou matku a dárkyni všemožných plodů lidem, pozdní 19. století zase vi-dělo jen boj, zubry a drápy a nutnost naprosté nelítostnoti v boji s „živly“ a za „životní prostor“.]

V zásadě je hybnou silou environmentalistických hnutí pocit odci-zení, který uvedl do pohybu už romantismus, nikoli pak reálné zhor-šení životních podmínek – k těmto náladám dochází až tam, kde si je „lze dovolit“, ať už z ekonomického či politického hlediska – proto v našem století v zásadě vznikl až za konjunktury 60. let v USA – materiální životní podmínky nejsou dostatečnou náplastí na pocit vy-kořenění, ač jsou dnes „objektivně“ tak dobré, jako nikdy předtím (i ekonomické podmínky dělníků v raně kapitalistických továrnách byly lepší, než u venkovské chudiny, důvodem jejich bouří bylo, byť málo-kdy přiznaně, zejména cizí a „nelidské“ prostředí fabričního světa). Starost o znečištěné vnějšího prostředí, pocífovaná podstatně osob-něji, nežli jako technický problém, je v zásadě projekcí obavy ze zne-čištění vnitřního, duševního světa (proto má tato starostlivost celou řadu rysů, upomínající na obsese související s rituální čistotou mno-ha náboženství typu třeba judaismu či islámu – v zásadě se chováme stejně, lpi-li na jablku kletba nebo chlorovaný uhlovodík). V zásadě kontaminace, denaturace a deformace našich psychických obsahů je primárně tím, co tyto pocity vyvolává a nechává je přeneseně a ak-centovaně spatřovat ve vnějším světě kolem nás. Fenomén sám sou-visí i s činností masmédií, jimiž přitékají do našich duší roztodivné obskurní obsahy (ne nadarmo se např. jednotlivé televizní stanice nazývají „kanály“; masmédiá a televize mají ovšem i svou nepřehléd-nutelnou kladnou stránku, a sice že svých neustálým proplachová-ním diváckých duší „archetypálními“ obsahy jsou vhodnou náhraž-kou jinak chybějícího strachu, lásky, boje, rozmanitých vášní a agresí a tím, zdá se, brání vzniku nové světové války úspěšněji nežli všech-ny odzbrojovací komise, byť za velmi vysokou cenu, která k „míru“, či absenci války, vždy přísluší). Environmentální strachy koření ještě v jedné vrozené lidské představě, a sice o blížícím se konci světa, kte-rý bude zhlazen zejména pro svou hříšnost (ta se postupně ztotož-ňuje s industriální civilizací). Téměř ve všech kulturách byla tato před-stava, buď v podobě periodického opakování ničivých kataklysmat, nebo v podobě již na dveře klepajícího posledního soudu v různých podobách prožívána (pozdní antika si s oblibou představovala *ekpy-rozi*, konečné zničení světa ohněm). Jedná se zjevně o projekci nevě-domě tušené individuální lidské konečnosti do světa jako celku (vždy máme do určité míry dojem, že svět s námi začíná a s námi končí, alespoň ten „lepší“) a v zásadě není doba, která by nebyla přesvědče-na, že míra nepravosti již přetéká, svět bude záhy zahlazen a v podstatě dobře tak. Proto měli hlasatelé eschatologických zvěstí vždy dveře ote-

vřené a posluchačstvo zajištěno. Že teď má dojít k zničení světa lidskými prostředky, je v zásadě výrazem novověké pýchy a permutací opačné polární myšlenky, že svět bude lidským přičiněním „spasení“ – i v případě světa, tak jako v běžném životě to, co jsme nedokázali milovat, doufáme alespoň zničit. Zvláště intenzivní bylo od konce minulého století proticivilizační hnutí v Německu, které, snad pod traumatem násilné christianizace v raném středověku, se periodicky snaží oddělit od jižních a západních civilizačních center a nějak vypořádat se „znečištěním“ něčeho životně důležitého (v reformaci byla znečištěna původní křesťanská víra, za romantismu německý jazyk, v éře nacismu německý genom a v éře „zelených“ to byla německá půda, ovzduší a les) – v meziperiodách je naopak zvykem západní civilizační výtvarníky hltat a dovádět k dokonalosti. Okolo přelomu století rozlišovalo německé myšlení kulturu (*Kultur*) a civilizaci (*Zivilisation*), přičemž první zahrnovala především výtvarníky duchovní, druhá pak technické a urbanizační (kultura byla shledávána jako „správná“, civilizace jako cizí, ničící a nežádoucí; zejména výrazný byl odpor k městům jakožto centrům degenerace, zlotřilosti a všech nepřirozeností – tato myšlenka se táhne hluboko do středověku, ba až do antiky). Obdobný styl myšlení, nalezitelný velmi dobře třeba v dílech Konrada Lorenze (1973, 1983), ale třeba i u židovsko-německého publicisty Maxe Nordaua (1894) a rozpoznatelný i v nietzschovském „hladu po mýtu“ vedl v třicátých letech k vyvření archaičnosti v nácištické éře – Jung správně rozeznával v německém kulturním dědictví kombinaci „barbarské“ vitality a tvořivosti s tíživou a teprve nedávnou civilizační slupkou, či lépe řečeno personou (eseje *Wotan a Nach der Katastrophe* v sebraných spisech).

Katastrofistické vize obecně podceňují, jak „tuhý kořínek“ živá příroda a lidská přirozenost má a že navzdory rozmanitých alarmujícím signálům je do úplné katastrofy ještě daleko – byť je poněkud sklíčující, že do hrobu k mamutům a pyramidám už zvolna klademe třeba ussurijské tygry nebo literaturu. Svět nemusí být nějakým „ústředním výběrem“ organizován, jako třeba hrabání listů v parku – to ponecháno samo sobě, do jara téměř zmizí – samoregulace a nezdočná vitalita je jeden ze základních, nadějných i strašných aspektů *fysis*. Jsoucí je jakýmsi hlubším způsobem pravdivé, než je pravda jakožto adekvace – pravdivost plžů či pampelišek pochopíme v celém rozsahu teprve tehdy, pokusíme-li se je v zahradě vyhubit.

Artefakty a jejich evoluce

Jako *artefakt* (z lat. *ars* = umění a *facere* = činit) lze označit každý „umělý“ objekt, povstaly lidskou činností, který není bezprostřední součástí vlastního těla (které taky samoutváříme, ale které je plně součástí řádu *fysis*). [Pojem artefakt bývá někdy používán i pro „drobný umělecký předmět“ typu třeba svařených plechovek od konzerv – je-li umístěn v galerii, jedná se o umění *eo ipso*, či pro lidským přičiněním povstale součásti rozmanitých biologických preparátů, k přírodnině jako takové nepatřící „te není vakuola, te je jenom artefakt...“.] Samozřejmě i zvířata vytvářejí celou řadu objektů mimo své vlastní tělo a je použte otázkou vkusu, nazveme-li je „zvířecími artefakty“. Většinou mají ráz ryze užitkový – pavučiny, voštiny, nory, ptačí hnízda, mraveniště a termitiště, bobří hráze aj. další, jen nečetné z nich mají i nepřehlédnutelný aspekt estetický. Kromě zdobení okrajů hnízd některými ptáky, zaznamenaném už Darwinem a vždy zpochybňovaném rafinovanou krypsí, se jedná v excesivní formě zejména o stavby lemčíků – Ptilonorhynchidae (obr. 4a, b), australských a novozélandských ptáků, stavějících z větviček a trávy toková loubí (činí tak samec

a instinkt k tomu je „odvlečen“ z potenciálu sloužícího původně ke stavbě hnízda). Tyto stavby pak zdobí barevnými kamínky, květy a dalšími předměty, dnes nalézány často na smetištích (oblíbená je většinou barva modrá), některé druhy dokonce omalovávají vnitřek stavby šňávou bobulí obsahujících modrofialové barvivo anthokyan, do níž namáčejí „štětečky“ z kousků na konci roztrpené eukalyptové kůry (jeden z výrazných případů použití nástrojů u zvířat, mimo třeba šimpanzů a dalších primátů či rozmanitých dalších ptáků – supí r. *Neophron* roz-

4a. Tokové stavby lemčíků *Amblyornis macgregoriae* obložené na zemi zeleným mechovým „trávníkem“ (ze Suchantkeho)

